

TEK FIGÜRLERDEN OLUŞAN OSMANLI ALBÜM RESİMLERİ

Güner İNAL(*)

Tek veya grup halinde figür resimleri Osmanlı sanatında 15. ve 16. yüzyıllarda görünmekle beraber, 17. yüzyılda yaygınlaşır. *Silsilename*(1) ve *Kıyafet-i İnsaniye ve Şemal-i Osmaniye*(2) gibi eserlerde görülen padişah portrelerinin(3) yanı sıra, *Şakaik-i Numaniye*(4) ve *Me-Şa'irü's Şuara*(5) gibi bilgin ve şairlerin biyografilerini içeren eserlerde de orta sınıftan insanların portrelerine rastlanır. Bazı fizyonomik özelliklerin belirtilmesi dışında, bu resimler ideali-ze edilmiş, minyatür niteliğinde tasvirlerdir ve gerçek portre karakteri göstermezler.

17. yüzyılda bu tür tasvirlerde bir çoğalma olur. Biyografik nitelikteki el yazmalarında görülen tek figür tasvirlerinin yanı sıra, albümlere yapıştırılmış olarak zamanımıza gelen bir çok resim vardır. Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan H. 2135, H. 2153, H. 2159, H. 2165, H. 2161, H. 2168 ve B. 408(6) no.lu albümlerde gerek saraydan, gerekse

(*) Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji - Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) *Silsilename* için bk. : N. Atasoy ve F. Çağman, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul, 1974, s. 61, 75-76, Lev. 49.

(2) *A.e.*, s. 38.

(3) Osmanlılarda padişah portreleri için bk. : N. Anafarta, *Topkapı Sarayı Padişah Portreleri*, İstanbul, 1966; N. Atasoy, «Nakkaş Osman'ın Padişah Portreleri Albümü», *Türkiyemiz*, Sayı 6 (Şubat, 1972), s. 2-14.

(4) Eser Taşköprülüzade tarafından 16. yüzyıl sonunda (968 H./1560-61) arapça olarak yazılmış ve 17. yüzyılda (1026/1617; 1031/1622) türkçeye çevrilmiştir. Bk. F. E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961, II. s. 386; I. Stchoukine, *La Peinture turque d'après les manuscrits illustrés I, partie de Sulayman I, à 'Osmân II, 1520-1622*, Paris, 1966, Lev. CVIII-CIX; N. Atasoy-F. Çağman, *A.g.e.*, s. 67-68, Lev. 43.

(5) Eser Aşık Çelebi tarafından 16. yüzyılda yazılmıştır. Bk. M.S. Tayşi, «Aşık Çelebi ve Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Vakıf Kitapları arasında bulunan Minyatürlü Me-Şa'irü's-Şuara adlı Eseri», *Sanat*, Yıl 3, Sayı 6 (Haziran, 1977), s. 77-89.

(6) B. 408 no.lu eser içindeki kayıta göre Sultan Ahmed I için hazırlanmıştır ve Ahmed I albümü olarak da tanınır. Daha fazla bilgi için bk. : N. Atasoy-F. Çağman, *A.g.e.*, s. 65-66; S. Ünver, «L'Album d'Ahmed I, » *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*, (Roma) nuova ser. XIII, 1963, s. 127-162.

orta sınıftan, çeşitli kadın ve erkekleri tasvir eden bir takım resimler bulunur. Belli formüllere göre çizilmiş bu kadın ve erkek figürleri birer tip çalışması niteliğindedir ve portre anlayışı göstermez. Sayıları epeyce kabarık olan bu grup resimden biz bütün grubu temsil edecek örnekleri alarak tek figür tasvirlerinin belli başlı özelliklerini göstermeye çalışacağız.

İlk olarak kadın figürlerini ele alırsak, bunların belli şemalara göre tasvir edildiklerini görürüz. Genellikle, yeşil ve turuncumsu kırmızının egemen olduğu kadın tasvirlerinde bir elleri bellerinde kuşaklarını tutan, diğer ellerinde de mendil bulunan kadınlar çoğunluktadır. Res. 1 de (B. 408, 15r) görülen kadın dekoratif, dilimli bir kemerin içinde tasvir edilmiştir. Başında binofes(7) denen bir tepelik taşır. Uzun kollu, bürümcük gibi ince bir iç elbisenin üzerine, kolları dirseğe kadar inen, önü küçük düğmeli, yeşil bir ceket giymiştir. Belinde, hafif aşağıya kaymış erguvan renkli bir kuşak vardır. Sağ eli ile bu kuşağı, sol eliyle de şeffaf bir mendili tutar. Eteğin altından beyaz şalvarı ve sarı pabuçları görünür. İfadesiz maske gibi yüzü 3/4 soldan gösterilmiştir. Saçlar ortadan ayrılmış ve arkaya doğru taranmıştır. Bir tutam saç kulakların arkasından yanağa doğru sarkar. Çekik gözler, minik bir ağız yüzün en göze çarpan unsurlarıdır. Kadın tasvirlerinin diğer belirgin özelliği vücudun yukarıdan aşağıya genişlemesidir. Küçük göğüsler, ince bel ve çok geniş kalçalarla bu kadın tipi, 17. yüzyıldaki Osmanlı kadın idealini temsil eder. Res. 5 te (B. 408, 25v) görülen kadın da aynı tipi göstermektedir ve bu kadına devrin minyatürlerinde de rastlanmaktadır(8).

Eli belinde ayakta duran kadın figürleri içinde en gösterişlisi I. Stchoukine'in *Harem Kadını* dediği(9), altın yaldız ve siyah mürekkep tekniği ile yapılmış Res. 2 deki desendir (H. 2135, 26r). Kadın bir manzara içinde, doğal bir ortamda tasvir edilmiştir. Ayakları ağacın önünde, bükümlerden oluşan bir zemine basar. Altın yaldızla çizilmiş sonbahar ağacının üzerinden uçan kuş durgun olan resme bir hareket katar. Resimde hiçbir renk kullanılmamıştır. Kadın deseni

(7) Başlık isimleri hakkında bana bilgi veren Prof. Dr. Nurhan Atasoy'a burada teşekkür etmek isterim.

(8) N. Atasoy-F. Çağman, A.g.e., Lev. 42.

(9) I. Stchoukine bu eseri 17. yüzyılın ikinci yarısına, I. İbrahim dönemine (1640-1648) yerleştirir. Bk. : *La Peinture turque d'après les manuscrits illustrés. II^{em} partie. De Murâd IV à Mustafâ III. 1623-1773*, Paris, 1971, s. 50-51, Lev. XXII.

siyah mürekkeple çizilmiş ve doğa motifleriyle süsleyici motifler altın yaldızla verilmiştir. Kadının kıyafeti bir önceki resimdekine benzer. İçte bir şalvar, onun üstünde uzun kollu bir elbise ve onun üstünde de kolsuz bir ceket giymiştir. Ceketin sivri bir şekilde açılmış yakasından elbisenin yakası görünür. Belindeki kuşak birbirine dolanmış kumaşlardan oluşur ve üzerinde metal süsler yer alır. Boynunda kolyesi, kolunda bilezikleri ve ellerinde yüzükleri ile bu kadın süslü, saraylı bir kadın izlenimi bırakır. Başında **tantura** denen konik madeni bir başlık bulunur. Başlığın yanından tüyler çıkar. Bir önceki kadın tipinde olduğu gibi vücudun üst kısmının narinliğine karşın, karın ve kalça kısmı çok geniştir. Sağ el bele dayanmıştır. Yere sıkı basan ayaklarıyla statik, hareketsiz bir figür izlenimi bırakır. Yüz 3/4 sağdan gösterilmiştir. Dolgun bir oval çehre kalın ve uzun bir boyuna oturmaktadır. Saçlar ortadan ayrılmıştır ve omuzlarda düz olarak kesilmiştir. Yalnız dudaklarda pembe boya izi vardır. Yüzdeki ifade, sanki, uzaktaki bir nesneyi izler gibidir. Figürün fizyonomik özellikleri Res. 1 de gördüğümüz kadını andırmaktadır.

Ayakta duran kadınlar grubuna ekleyeceğimiz diğer bir grup da elinde çiçek tutan kadınlardan oluşur (bazı örnekler : B. 408, 9r, 16r; H. 2164, 19v). Res. 3 teki (B. 408-9r) kadın figürü de Res. 1 deki gibi dilimli, dekoratif bir kemerin içinde yer alır(10). Başında yine bir **tantura** vardır. Yüz aynen Res. 1 deki kadına benzer. Her ikisi de B. 408 no.lu albümde yer aldığından aynı nakkaşın kadın tipi olmalıdır. Saç biçimi de aynıdır. Yalnız başlıklarda fark görülür. Bu kadının başlığından iki tüy çıkar ve arkaya da bir tül örtü dökülür. Kadının üzerinde, en içte beyaz, ince bir elbise, onun üzerinde kısa kollu kırmızı diğer bir elbise, onun da üzerinde uzun kollu mavi bir ceket ve kolsuz yeşil bir yelek vardır. Belinde iki defa dolanan beyaz bir kuşak görülür. Kırmızı elbisenin bir kısım düğmeleri açılmıştır ve hafifçe göğüs görünür. Sağ elinde bir gül, aşağıya inen sol elinde ise tüylü bir yelpaze tutar. Ayaklarında yüksek nalınlar vardır.

Elinde çiçek tutan kadın ve erkek figürlerinin Türk sanat tarihinde uzun bir geçmişi vardır. Bezeklikteki Uygur duvar resimlerine kadar uzanır. Osmanlı sanatında, özellikle Fatih portrelerinde de, gördüğümüz bu tasvir tarzını 18. yüzyılda ünlü nakkaş Levni'nin resimlerinde görüyoruz(11). Res. 4 te (H. 2164, 19v) görülen kadın

(10) E. Esin, *Turkish Miniature Painting*, Tokyo, 1960, Res. 12 de yayınlanmıştır.

(11) Levni için bk. : N. Atasoy-F. Çağman, *A.g.e.*, s. 73-77, bil. s. 76; S. Ünver, *Levni*, İstanbul, 1957.

Levni'nin en yaygın kadın tiplerinden biridir. Yine bir kemerin içine yerleştirilmiştir ve 3/4 soldan tasvir edilmiştir. Sola doğru yönelmiştir ve sağ elindeki gülü koklarken gösterilmiştir. Aşağı yönelen sol el ise bir eşarp tutmaktadır. Kadının gür, kumral saçları arkadan bele kadar dalgalanmaktadır. Başlığı, saç kuaförü ve kıyafeti, 18. yüzyıl modasını yansıtır. Başında mavimsi yeşil, kısa, başlık şeklinde bir örtü ve taşlarla süslü bir diadem vardır. Çiçeklerin sıkıştırıldığı diademin zincire benzeyen sallantıları sol yanağından aşağıya iner. Dolgun yuvarlak yüzlü, geniş yanaklı ve uzun boyunlu olan genç kadın, pembemsi eflatun renkli bir dış elbise giymiştir. Belinde madeni tokalı, yaldızlı bir kemer vardır. İçine giydiği yeşil ceketin yırtmaçlı kolları, dış elbisenin kısa kollarının altından kolları kavrar ve yırtmacından açılarak kolları gösterir. İçten de kırmızı astar görünür. Dış elbisenin kare şeklinde açılan yakasından yeşil ceketin kenarları ve içine giydiği şeffaf, beyaz kumaştan elbisenin yakası ve onun altından da kısmen göğüsler görünür. Şeffaf elbise aşağıya kadar iner ve altından kırmızı çizgili bir şalvar görünür. Kadının kollarında bilezikler, gülü tutan zarif elinde bir yüzük göze çarpar. Zemin dalgalı çizgilerle taranmıştır ve solda laleye benzeyen çiçeğin altında «Levni» imzası göze çarpar.

Res. 3 ve 4 teki kadın tasvirlerinde 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı resminde moda olan bir tip çalışması görüyoruz. Çiçek tutan kadınların her iki yüzyılda da tasvir edildiği görülüyor. Ancak, belirli bir tipi veya belirli sınıftan, yüksek tabakadan bir kadını tasvir etmekten başka bir gayesi yok gibi görünen Res. 3 teki kadın tasvirini Res. 4 teki Levni'nin kadın figürünün yanına koyduğumuzda ustanın kadın kıyafetini tasvir etmekte gösterdiği özen dikkati çeker. Elbise modelinin yanı sıra, kumaş deseninin ve işlemlerin verilışindeki dakiklik ve titizlik, nakkaşın kıyafete verdiği önemi gösterir. Levni, belki de, belli bir kalıbı o dönemin kıyafetini göstermek için bahane olarak kullanmıştır. Aynı anlayışı çeşitli milletlerin insanların ve kıyafetlerinin sergilendiği diğer bir eserde, *Zenanname* (12)'de de bulunduğunu görüyoruz. Böylece, Osmanlı kıyafet albümlerinin yolu hazırlanmış oluyor.

(12) *Zenanname* için bk. : F. E. Karatay ve I. Stchoukine, *Les Manuscrits orientaux illustrés de la Bibliothèque de l'Université d'Istanbul*, Paris, 1933, s. 24-26, Res. 21-23; N. M. Titley, *Persian Miniature Painting*, Londra, 1983, s. 159, Lev. 30.

Mendil ve çiçek tutan kadınların yanı sıra, başka nesneler tutan kadınlar da tasvir edilmiştir. Res. 5 te (B. 408, 25v) solda görülen kadın sağ elinde bir kitap tutar ve sol elini de ileri uzatarak bir nar tutmaktadır. Kadın yine dilimli bir kemerin içinde tasvir edilmiştir. Kemerin içinin otları temsil eden taramalarla bezenmesi figürün açık havada tasvir edildiğini ifade etmektedir. Kıyafeti ve fizyonomik özellikleri açısından bu kadın da diğerlerinin benzeridir. Ancak, sırtında ceket yerine yarım kollu bir elbise vardır. Eli yelpazeli ve çiçekli bir kadın figürüne de B. 408 no.lu albümün 16r sayfasında rastlanır.

Res. 6 da (B. 408, 27r) B. 408 no.lu albümden bir sayfa görünmektedir. Albümün sayfa düzeninde görüldüğü gibi bu resimler üst ve altta dörder, dilimli kemerli kompartımanlar olmak üzere sekiz bölüme yerleştirilmiştir. Kadın ve erkek çeşitli tiplerin yer aldığı bu kompartımanlarda aynı tipte ve çeşitli pozda olan kadınlar benzer kıyafetlerle tasvir edilmiştir. Bunların arasında eli belinde kuşağını tutan kadının yanı sıra, yüksek nalınlar üzerinde elinde sürahi ve yelpaze tutanlar da vardır. Altta sağdan ikinci kompartımandaki kadın ise biraz daha değişik tasvir edilmiştir. Bir eli belindedir ve sırtındaki yeldirmenin önünü açarken tasvir edilmiştir. İçinden pantolon ve ceketini görmektedir. Bu kadınların yanı sıra ihtiyar bir kadına benzeyen acaip bir figür, başı sarıklı bir genç ve ordu mensupları da bu kompartımanlarda tasvir edilmiştir.

Diğer bir kadın tasviri ise rakseden kadındır. Res. 7 de (B. 408, 16r) görülen eli kastanyetli danseden kadın Res. 1 deki kadının yakın benzeridir ancak rakseden pozu ile diğerinden ayrılır.

Bütün bu giyimli kadınların yanı sıra, çıplak kadın tasvirlerine de rastlanır. Res. 8 de (H. 2168, 30r) görülen ağaca yaslanmış kadın figürü bunun bir örneğidir(13). İnce uzun bir çerçeve içine yerleştirilmiş olan bu küçük minyatürde (5x10 cm.) eflatun tonlarıyla boyanmış bir tepenin önünde bir ağacın dalına kollarını dolamış çıplak bir kadın figürü yer alır. Tepenin köşelerinden koyu mavi gök yüzü görünür. Kadının yaslandığı bahar ağacının önünde yeşillikler ve çiçekler yer alır. Yeşilliklerin üzerine basan kadın sol kolunu dalın etrafına dolamış, beline kadar uzanan saçının ucunu tutmaktadır. Yüz 3/4 sağdan gösterilmiştir. Sağ eli aşağı uzanır ve dizinin hizasında bir nar tutmaktadır. Belden aşağısını hafifçe örten ince, yeşil ku-

(13) I. Stchoukine bu minyatürü de I. İbrahim dönemine (1640-1648) tarihler. A.g.e., s. 54-55, Lev. XXXI a sol.

maştan bir şalın dışında çıplak tasvir edilmiştir. Diğer kadın tasvirlerinde gördüğümüz gibi göğüsler ve belden yukarı kısmı daha incedir. Kalça ve bacaklar ise dolgundur. Sağ bacak solun üzerine atılmıştır ve parmaklarının ucuyla yere basmaktadır. Ayak bileklerinde bilezikler vardır. Çıplaklığına rağmen, takındığı mücevherler dikkati çeker. Parmaklarında yüzükler, kol bileğinde ve üst kısmında bilezikler, boynunda dizi dizi bir kolye ve kulaklarında küpeleriyle süslü bir kadındır. Yeşil şal alt kısmı örter, sol kol üzerine dolanır ve aşağı sarkar. İnce teller halinde işlenen saçlar arkaya doğru taranmıştır. Omuzlarda biraz öne dökülen saç kütle, sırttan dolanır ve bel hizasında öne doğru gelir, sol el saç göbek hizasında tutar. Yüzde pek ifade yoktur.

İslam sanatında daha önceki dönemlerde de çıplak kadın tasvirleri yapılmıştır. İslam'ın ilk dönemlerinde **Kusayr Amra** ve **Khirbet el-Mefcer** gibi Emevi çöl kasırlarında bu tip kadın figürlerinin gerek fresko, gerekse alçı süslemede yer alması bize İslam sanatında çıplığa karşı bir davranış olmadığını göstermektedir. İslam minyatür sanatında ise, çıplak kadın figürlerine Havva tasvirleri olarak rastlanır. **Mena'fi el-Hayvan**(14) ve **el-Athar el-Bakiya**(15)'daki Adem ile Havva tasvirleri 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başından çıplak kadın tasvirleri olmakla beraber, çok şematiktir. Bu tasvirlerin devamını Osmanlılarda da buluyoruz. **Falname**'de (TKSM, H. 1703, 7v) (16) cennetten kovulma sahnesinde belden aşağısı yapraklarla örtülü şematik Adem ve Havva figürlerini görüyoruz. Aynı tip figürler **Hadikat es-Süeda**(17)'da da görülür. Bazı Osmanlı Havva tasvirlerinde, özellikle, tarihi metinleri süsleyen minyatürlerde, Havva giyimli olarak gösterilmiştir. Bunun iyi bir örneğini **Zübdet el-Tevarih**'te(18) görüyoruz. Res. 8'deki kadın tasvirinin de bir Havva olması ve Adem ile birlikte ikili bir tasvirin yarısını veya bir parçasını oluşturması akla gelebilir. Ancak, bu resimde gördüğümüz kadın şimdiye kadar saydığımız Havva figürlerinden farklı olarak süsleri, ziynet eşya-

(14) Fr. Martin, *The Miniature Painting and Painters of Persia, India and Turkey from the 8th to the 18th Century*, Londra, 1912, II, Lev. 22 sol.

(15) E. Kühnel, «Painting and the Art of Book. Book Painting. C. History of Miniature painting and Drawing,» in *A Survey of Persian Art*, Edit. A. U. Pope, New York-Londra, 1938, V, Lev. 823 alt.

(16) E. Esin, A.g.e., Lev. LVI.

(17) I. Stchoukine, *La Peinture turque...* I, Lev. LXXXIX.

(18) A.e., Lev. LVI.

ları ile tek başına bir anlam taşıyacak biçimde tasvir edilmiştir. Nakkaşın batıya yakın bir düşünce ile çıplak bir kadın tasvir etmesi olasılığı da akla geliyor. Aslında, böyle bir olasılığı kuvvetlendirecek örnekler de 17. yüzyıl Doğu İslam dünyasında vardı. İran'ın Safavi nakkaşlarından 17. yüzyıl ortasında eser veren Muhammed Kasım'a atfedilen Topkapı Sarayı Müzesindeki bir albüm resmi (H. 2142, 22) (19) sırtındaki örtüyü açan çıplak bir kadını tasvir etmekte ve bu tip tasvirlerin varlığını belirlemektedir. Ancak, İran çıplaklarının dolgun ve hacimli işlenişine karşın, Osmanlı çıplağı daha cılız, çizgici ve yassıdır.

Çıplak kadın tasvirlerini bir yana bırakır da giyinik tasvirleri ele alırsak, yine iki dünyanın, Osmanlı ve Safavi, arasındaki çizim anlayışındaki farklılık göze çarpar. Res. 9'da (H. 2158, 6v) gördüğümüz minyatür İranlı bir nakkaşın elinden çıkmış bir kadın tasviridir. Başında önü altın yaldızlı (sırmalı) yeşil bir başlık bulunur. Başlıktan çıkan bir inci dizisi bütün yüzün etrafını çevirir. Bu inci dizisi yüzyıllar boyunca İran minyatürlerindeki kadın figürlerini süsleyen bir motiftir. Çehrede hafif gülümseyen yumuşak bir ifade vardır ve bu açıdan donuk, maske gibi yüzlü kadın tiplerinden farklıdır. Pembe bir iç elbisesi ve mavi, kısa kollu bir yeldirme giymiştir. Belinde yeşil bir kuşak görülür. 17. yüzyıl Rıza-i Abbasi geleneğinde (20) yapılmış olan bu figürde en dikkati çeken özellik, bütün o dönem figürlerinde görülen, kıvrılan ve bükülen bir gövde yapısına sahip olmasıdır. Vücut adeta bir «S» eğrisi yapar. Figürün pozu ise, yelpaze tutan eliyle Osmanlı kadın tiplerini hatırlatır (Bk. Res. 6 daki sol alt figür). Ancak, Osmanlı figürleri maske gibi yüzleri, dimdik duran statik ve durgun gövdeleriyle daha kalıpcı ve hareketsizdir. Safavi figürlerine gelince, vücutlardaki elastikiyet ve hareketlilik ile yüzlerdeki ifadecilik bu eserlerin iki ayrı dünyaya ait olduklarını gösterir.

Erkek figürlerine gelince, Bunların arasında en yaygın tip, elinde kitap tutan veya kitap okuyan genç erkek tasvirleridir. Res. 10 da

(19) A.y., Les Peintures des manuscrits de Shah 'Abbās I^{er} à la fin de Safavis, Paris, 1964, Lev. LXXIV.

(20) Rıza-i Abbasi üslubu için bk. : E. Kühnel, «Die Arbeiten des Rıza ' Abbasi und seiner Schule,» in Festschrift L. Justi, 1957, s. 122-131; Son zamanlarda daha etraflı bilgi için bk. : A. Welch, Artists for the Shah. Late Sixteenth Century Painting at the Imperial Court of Iran, New Haven-Londra, 1976, s. 100-149.

(H. 2169, 17r) böyle bir genç tasvirine rastlarız. Yıldızdan yapraklarla süslü bir çerçevenin içinde ve yıldızdan bitkilerle bezenmiş bir zeminin üzerinde yer alan genç elinde tuttuğu yıldızlı bir sayfaya bakmaktadır. Sağda başının üzerinde iki satırlık silikçe bir kitabe vardır. Başına altın yıldız (sırma) işlemeli bir fesrengi takke giymiştir. Takkenin altından yanağa ve çeneye kadar uzanan bir saç perçemi düşmüştür. 17. yüzyıl ortası için karakteristik olan bu tip başlık ve saç kuaförünü IV. Murad'ı tahtta (1648- 1687) gösteren bir minyatürde sultanın maiyetindeki bazı figürlerde de görüyoruz (21). Res. 10 daki figür itinalı bir şekilde yapılmıştır. Hafif çatık kaşların altında iri, badem gibi çekik gözler görülür. Muntazam bir burun, küçük bir ağız ile yumurta gibi bir çehre dikkati çeker. Bu ifadesiz yüz de kadın figürlerinde gördüğümüz idealize, maske gibi çehrelere benzer. Ten pembe olarak işlenmiştir. Boyun uzundur. Uzun kollu, pembe bir iç elbisesinin üzerine kısa ve bol kollu, kırmızı bir elbise giymiştir. Elbisenin önü ve üzeri altın yıldız motiflerle süslüdür. Kıvrılan yerlerden yeşil astar görünür. Belinde siyah bir kuşak ve ona çapraz olarak sokulmuş kaleme benzer bir nesne vardır. Bütün bunların üzerine arkası bol, kolsuz, mavi bir manto giymiştir. Mantonun üzerinde de altın yıldız (sırma) işlemeye, özellikle, ağaç motiflerine rastlanır. Böylece, o dönem kumaş motifleri hakkında da fikir ediniyoruz. Gencin öne doğru yönelen sağ elinde bir mendil, sol elinde ise, siyah motiflerle süslü altın yıldızdan bir yaprak vardır. Çehre ifadesiz olmakla beraber, yaprağa yönelmiştir, gözler şahsın bir konsantrasyon içinde olduğunu gösterir. Figürün çizimindeki zarafet Osmanlı figür sanatının en başarılı örneklerinden biri olduğunu gösterir.

Res. 11 de (H. 2159, 17r) yine aynı pozda bir figür görürüz. Ancak, buradaki küçük boy tasvirde figür okuma faaliyeti içinde değildir. Sadece sol elinde bir kitap, sağ elinde de mendil tutmaktadır.

Res. 12 de (H. 2168, 32v) diğer bir okuyan genç tasvirini görüyoruz. Başında 17. yüzyıl için tipik olan bir sarık taşıyan figür, yeşil bir elbisenin üzerine kolsuz kırmızı bir hırka giymiştir. Yeşilliklerle bezeli bir doğa içinde tasvir edilmiştir. Sağ eliyle açık bir kitap tutmaktadır. Birşeyler okurken tasvir edilmiştir. Sol elinde ise, bir yelpaze vardır. Buna benzeyen diğer bir tasvir de H. 2159 no.lu albümün

(21) I. Stchoukine, *La Peinture turque...* II, Lev. I.

13r sayfasında görülür. Burada figür bir eliyle kitap tutar, diğer eli de kuşağındadır.

Eli kitaplı genç tasvirlerinin en ilginçlerinden biri Res. 13 te (H. 2168, 31r) görülür. Resmin çerçevesi yaldızlı kıvrık dallarla bezelidir. Bunun içinde yaldız boyalı, dilimli sivri kemerin oluşturduğu bir nişin içinde genç, dervişe benzeyen bir figür yer alır. Zeminde altın yaldız fırça darbeleriyle verilmiş küçük bitkiler yapay bir doğa izlenimi verir. Genç, sol elinde tuttuğu kırmızı ciltli açık bir kitabı okurken tasvir edilmiştir. Ancak, gözler kitapta değildir, daha ileriye doğru bakmaktadır. Res. 10 da gördüğümüz konsantrasyon burada yoktur. Figür diğer eliyle de turuncu renkli bir yelpaze tutmaktadır. Turuncu bir iç elbisesinin üzerine mavi bir elbise giymiştir. Göğsüne siyah kaplı bir kitap sıkıştırılmıştır. Ayrıca, kuşağına kırmızı bir çanta asılıdır. Kırmızı çizgili bir eşarp sağ ön taraftan arkaya atılmıştır ve kuşak hizasında yine öne döner. Eşarbin sağdaki uçuşan ucu bu durgun resme bir hareketlilik verir. Başında ilginç bir kavuk vardır. Bu belki de bir tarikatla ilgilidir (Kalenderi?). Kitaplar gençin okuma faaliyeti ile ilgili bir şahıs olduğunu anlatır.

Res. 14 te (H. 2158, 10r) başka bir figür tipiyle karşılaşırız. Eldivenli sağ eliyle tuttuğu atmaca, bu şahsın bir atmaca terbiyecisi veya ava gitmeye hazırlanan biri olduğunu akla getirir. Üzerinde kırmızı bir iç elbisesi vardır. Elbisenin önü sırmalı kordonlarla süslüdür. Bunun üzerine yakası ve önü gri kürklü yeşil bir manto giymektedir. Kuşağından ince bir hançer veya bir kalem sarkar. Başında yine 17. yüzyıl için tipik olan kabarık bir sarık vardır. Figür yaldızlı bitkilerle süslü bir zemin üzerinde gösterilmiştir.

Bazı figürler ellerinde birşey taşımazlar, sadece bazı jestler yaparken tasvir edilirler. Res. 15 (B. 408, 8v) ve Res. 16 (B. 408, 9r) daki figürler bu gruptandır. Res. 15 te bir tepenin önünde genç bir adam görürüz. Başında altın yaldızla (sırma) süslü kırmızı bir takke vardır. Yüz dolgunudur. Saçlar yanaklarının iki yanından çeneye iner. Bu haliyle, Res. 10 daki genç adamı hatırlatır. Fizyonomik özellikler açısından da iki figür benzer. Sarı renkteki bir iç elbisesinin üzerine yeşil astarlı kısa kollu, siyah bir elbise giymiştir. Belindeki kırmızı kuşağına bir kama asılıdır. İçte beyaz bir elbise görünür. Sarı çoraplı ve kırmızı pabuçludur. Sağ kol aşağıya ve öne yönelmiştir. Bir jest yapar. Sol kol da yukarı kıvrılmıştır ve eli bir konuşma jesti yapar.

Res. 16 daki genç de konuşma jesti yapar. Figür dilimli bir kemer

içinde yer alır. Aynı gruba Res. 17 deki (H. 2168, 33r) genci de soka-biliriz. Figür düz bir zemin üzerine yerleştirilmiştir. Başının üstünde altın yaldızla çizilmiş skeç gibi üç tane bulut motifi görülür. Başında mavi bir kepin etrafına serbestçe sarılmış bir sarık giymiştir. Üzerinde turuncumsu bir gömlek ve pembe bir etek vardır. Bunların üstüne yeşil bir elbise giymiştir. Belinde aynı turuncudan bir kuşak görülür. Göğsüne kırmızı ciltli bir kitap sıkıştırılmıştır. Sağ omuzu üzerine atılmış kırmızımsı, kahverengi bir şal, solda belden aşağıda öne döner ve genç sol eli ile şalı tutar. Göğse sıkıştırılmış kitap ve eşarp motifi Res. 13 te gördüğümüz genç adamı hatırlatır. Figür sağ elini ileriye uzatmış konuşma jesti yapmaktadır. Yüz diğer tasvirlerle oranla daha ifadelidir. Adeta çehrede mahzun bir ifade vardır. Bu figürün başlık tipi ve yüzünün fizyonomik özellikleri açısından en yakın benzeri Topkapı Sarayı Müzesindeki başka bir albümdeki bir minyatürde ava giden atlının çehresinde görülür (H. 2165, 22v) (22).

Res. 18 de (B. 408, 14v) yarı çıplak bazı genç adam tasvirleri görülür. Sağdaki şahıs sırtında postu, elinde teberi ile bir derviş resmidir. Solda bir omuzu açıkta kalmış genç de herhalde diğer bir derviştir.

Bu erkek figürleri arasında yabancıları tasvir edenler de vardır. Res. 19 da (B. 408, 24v) bir Avrupalı ile bir İranlının resmine rastlıyoruz. Avrupalı genç erkek figürü giysilerinden anlaşılır. İranlı ise adeta 17. yüzyılda İran'da Şah Abbas döneminde yapılmış bir minyatürün kopyası gibidir. Başındaki taşkın sarığın biçimi bu devri yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra vücuda verilen salınma hareketi de Safavi resimlerinin bir özelliğini gösterir ve bir İran resminden kopya olduğu izlenimini uyandırır. Ancak, her iki figürün yüzünün fizyonomik özellikleri aynı nakkaş elinden çıktıklarını anlatmaktadır.

Görüldüğü gibi erkek tasvirleri kadın tasvirleri ile karşılaştırıldığında daha bir çeşitlilik gösterir. Bütün bu tasvirler Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerinden gelen şahısları temsil ederler. Bu albüm resimleri acaba kınalıları tasvir ediyordu? Büyük bir olasılıkla belirli hiçbir kimseyi! Bu figürlerin birbirini tekrarlayan yüz çizgileri, belirli kişilerden çok, belli tipleri tasvir ettiklerini ifade etmektedir. Bir

sonraki yüzyılda Levni'nin ve Buhari'nin(23) portrelerinde ise idealize olmakla beraber, bazı şahısların temsil edildiğini görüyoruz. Res. 20 de (H. 2164, 6r) görülen Levni'nin Bursalı Yusuf Bey'in portresi 18. yüzyılda padişah ve devlet büyüklerinin yanı sıra burjuvadan insanların da portrelerinin yapıldığını gösterir. Resimde Yusuf Bey bir eliyle gül koklarken, öbür eliyle de mantosunun önünü açarken, geleneksel bir pozda gösterilmiştir.

Levni yerel tiplerin yanı sıra 17. yüzyıl İran resimlerinden kopyalar da yapmıştır. Aynı albümün 4r sayfasında yer alan (Res 21) Levni'nin resmi, H. 2158 no.lu albümün 12r sayfasındaki Safavi genci (Res. 22) ile çok yakın bir benzerlik gösterir. Levni'nin resmi bu Safavi resminin bir kopyasıdır. Her ikisinde de bir yastığa dayanan ayaklarını bağdaş kurar gibi bükmüş bir genç görülür. Sağ elinde kadehi, sol elinde sürahi vardır. Bir 17. yüzyıl eseri olan İran resminde Rıza-i Abbasi üslubunun özelliği olarak gövde şişkindir. Konturlar ve yüz ifadesi yumuşaktır. Figürün yanı başındaki bitki, vücudun meyline paralel olarak eğilir ve vücut hareketini tekrarlar. Önde İran resminde sık sık rastlanan bir meyve kasesi yer alır.

Levni'nin resmi bir kopya olmakla beraber, resme Osmanlılık damgasını basan bazı motifler hemen göze çarpar. Figürün arka planında bir Osmanlı tipi kent manzarası yer alır. Diğer bir motif de şahsın elinde tuttuğu İznik işi sürahidir. Bunların dışında İran resmindeki yumuşaklık burada yoktur. Konturlar sert ve belirgindir. Figürün oturuşu biraz rahatsızdır. İran resminde yastık figürün koltuğunun altına girmiştir ve figürün pozunda bir rahatlık, yumuşaklık vardır; figür adeta kemiksizdir. Levni'nin kopyasında ise yastık kolun altına girmez, sadece, figürün dayandığı bir nesnedir ve bu yüzden oturuşta bir sertlik vardır.

Res. 23 de (H. 2164, 12r) ise eli sürahili uzanmış genç(24) Res. 24 deki (H. 2158, 3r) Safavi tasvirini andırır. Her iki resimde de şahsın uzanış biçimi, bacakların durumu, sürahi tutan el motifi aynıdır. Ancak, Safavi resminde şahsın sol eli yanağa dayanmıştır ve şahıs sağa doğru bakmaktadır. Levni'nin tasvirinde ise, baş sol ele dayanır, gözler kapalıdır. Figür kız gibi zariftir ve adeta uyurken gösterilmiştir. Kuşağı açılmıştır ve sarığı yerde durmaktadır. Bu ufak farkların yanı sıra en büyük değişiklik figürlerin duruşlarında görülür. Safa-

(23) Buhari için bk. N. Atasoy - F. Çağman, A.g.e., s. 76-77.

(24) I. Stchoukine, A.g.e., Lev. LXXXII.

vi figüründe bir «S» eğrisi yapan gövdenin rahatlığı Levni'nin eserinde görülmez. Levni, şahsın bacaklarını da hiçbir yere dayanmaksızın havaya kalkmış göstermiştir. İran eserinde figürün dizleri yere değmektedir. Poz daha tabiidir. İran eserindeki yumuşaklık Osmanlı eserinde sertliğe dönüşmüştür. Bu tip uzanmış yatan figür tasvirlerine Safavi sanatında 16. yüzyıl sonundan bu yana sık rastlanır. Sadiki Bey'e atfedilen uzanmış bir kadın figürü de buna örnektir (25). Levni'nin böyle bir İran geleneginden hareket ettiği anlaşılıyor.

18. yüzyılda figür ressamlığı türünde örnekler veren diğer ünlü bir sanatçı da Abdullah Buhari'dir. Res. 25 te görülen kadın resmi (H. 2143, 10r) bu nakkaşın eseridir ve sağ üst köşede çerçeve ile kesilmiş altın yaldız madalyonda Abdullah Buhari ismi ve 1157 H./1744 tarihi okunur. Düz bir zemin üzerinde yer alan ve elinde içki sürahesi taşıyan bu kadın tasvirinde en dikkati çeken taraf kıyafetin tasvir edilişindeki özendir. Başında kırmızı bir kepin etrafına sarılmış altın yaldız yapraklarla süslü yeşil kumaştan bir sarık vardır. Başlığın alt kısmında yine yaldız bezemeli koyu yeşil bir bant görünür. Saçlar ince örgüler halinde arkaya dökülür. Kadının üzerinde kısa kollu, kürklü, bir mavi mantonun içinde göğsü oldukça açık uzun kollu, zeytin yeşili bir elbise vardır. Yakanın etrafından süslü bir kırmızı şerit geçer. Elbisenin üzerinde altın yaldız çiçek desenleri görülür. Daha içte turuncu ve mavi şeritli altın yaldız süslü (sırmalı) bir elbise vardır. En altta yine sırma işlemeli kırmızı bir şalvar giymiştir. Boynunda kolyesi ve kulağında küpesi ile süslü ve zarif bir kadın resmidir. Kadının başı büyük, boynu kalın, omuzları ise narin ve düştür. Kollar ince, karın ve kalça daha geniştir. Gözler iridir ve kendi içine dönük bir ifade vardır. Dekoratif zevk, kıyafete verilen önemde kendini gösterir. Renklilik ve zarafet resmin başlıca özellikleridir. Levni'nin eserleriyle karşılaştırıldığında Buhari'ninkiler daha çok portre özelliği taşırlar.

Osmanlı tek figürlü albüm resimlerinin oluşumu genellikle el yazmalarındaki bu tür resimlerle aynı zamanda görünmektedir. En büyüğü 10x16 cm. boyutlarında olan albümlerdeki tasvirlerde daha çok ayakta duran pozlar kullanılmış ve toplumun çeşitli kesimlerinden gelen kadınlar ve erkekler kalıplaşmış pozlarda tasvir edilmiştir (26). Erkek resimleri kadınlara kıyasla daha çeşitlilik gösterir. Bu

(25) A. y., *Les Peintures des manuscrits de Shah Abbās I...*, Lev. XXVII.

(26) Kalıplaşmış tarzda figür ve hatta portre çalışmalarına Avrupa sanatında özellikle Rönesans resminde de rastlanır. Bunlar üzerinde bir de monografi

resimler 17. yüzyılda yaygınlaşmış ve Levni ile Buhari gibi sanatçılarla 18. yüzyılda da devam etmiştir. Bu tür figür ressamlığının albüm fikri ile çok uyduğu göze çarpmaktadır. Aynı dönemlerde Safavi İran'da da minyatür ve renkli desen tekniğinde bu tür eserlerin görünmesi dikkati çeker. Safavi örneklerinden yapılan bazı kopyalar, Osmanlı resminde bir tür İran etkisi bulunduğunu göstermektedir. 17. yüzyılda İran'da Şah Abbas'ın resmi önemsememesi ve mimariye yönelmesi sonucunda sarayda kendilerine uygun bir patron bulamayan nakkaşlar, ikinci derecedeki patronlara yöneldi. Artık büyük ölçüde eserler pek resimlenemedi veya nadiren resimlendi ama toplumun daha başka bir kesimi için, ikinci derecedeki emirler, beyler ve burjuva sınıfı için daha ucuza mal olan eserler yapılmaya başlandı. Bunlar tek veya grup halindeki şahısların portreleriydi. Buna benzer bir olay da 17. ve 18. yüzyılda Japonya'da meydana gelmiş ve zenginleşen burjuva sınıfının zevklerini karşılamak üzere tahta baskılar ortaya çıkmıştı. Böylece, bu yüzyıllarda Osmanlı, Safavi ve Japon ortamında devrin ortak özelliğini yansıtan değişik üslûpta eserler ortaya çıktı. İran'da başlı başına bir moda oluşturan figür ressamlığı Sadiki Bey, Gürcü Siyavuş, Rıza-i Abbasi, Muhammed Kasım ve Muhammed Yusuf gibi sanatçılarla siyah mürekkep ve renkli desen tekniğinde sayısız eserler verdi. Bunların yanı sıra Res. 9' da gördüğümüz gibi minyatür tekniğinde de eserler de yapılmaya devam ediyordu. Bu tür resimler minyatürlerdeki motiflerin pertavsızla büyütülmüş benzerleri gibidirler. Aynı şeyi Osmanlı figürleri için de söyleyebiliriz. Onların benzerlerine de, her zaman olmasa bile, minyatürlerde rastlıyoruz.

Safavi resimlerinin albümlerde Osmanlılarla yan yana bulunması Osmanlı nakkaşlarının bu resimleri bildiğini ve onlardan esinlendiğini de göstermektedir. Ancak sırf İran etkisi ile mi veya daha başka nedenlerle de mi Osmanlılarda bu tür resimler ortaya çıkmıştır? Bunu kesin olarak bilemiyoruz. Bu moda da İran'ın oldukça büyük bir payı olmakla beraber, figür ressamlığının adeta devrin bir ortak özelliği gibi görünmesi, portre çalışmalarının biyografik nitelikteki eserlerin, Osmanlılarda oldukça geriye giden bir geçmişi olması, 17. yüzyılda Osmanlılarda da böyle bir modanın ortaya çıkmasında ve sonraları 18. yüzyıldan itibaren bunların kıyafet albümlerine dönüşmesinde bir rol oynamış gibi görünmektedir.

vardır. Bk. : M, Jenkins, *The State Portrait. Its Origin and Evolution*, New York, 1947.

Osmanlılarda portreciliğe önem verilmesine rağmen, bu tek figürlü albüm resimleri portre özelliği taşımazlar. Maske gibi yüzleri, statik ve durgun tavırları ve canlı renkleri ile daha çok Japon tahta baskılarını hatırlatırlar. Sert çizgi kullanımı ile maket gibi katı bir izlenim bırakırlar. Safavi resimlerine gelince, şahısların vücutlarındaki elastikiyet, hareketlilik, yumuşak bir fırça kullanımı ve yüzlerdeki ifadecilik ile daha gerçekçi ve doğal bir yaklaşım gösterirler.